

Moritz von Kotzebue

Vene sõjavang prantslaste seas

Saksa keelest tõlkinud Agur Benno

Tõlgitud väljaandest:

Der russische Kriegsgefangene unter den Franzosen
von Moriz von Kotzebue,
russisch-kaiserlichen Lieutenant im Generalstabe, des St. Wladimir-Ordens Ritter,
herausgegeben von dessen Vater A. v. Kotzebue
Leipzig, Paul Gotthelf Kummer, 1815

Toimetanud Lauri Eesmaa
Korrektoori lugenud Triinu Tamm
Kujundanud Maris Kaskmann
Küljendanud Astrid Värv

© Tõlge eesti keelde, kommentaarid ja järelsõna. Agur Benno ja
Loomingu Raamatukogu, 2021
© Kaanefoto. Rahvusarhiiv, EAA.1850.1.592.1

Kolleegium

Toomas Haug, Tiit Hennoste, Maarja Kangro, Lauri Kitsnik, Hasso Krull, Ilona Martson,
Mati Sirkel, Marek Tamm, Udo Uibo, Vaapo Vaher

Toimetus

Harju 1, 10146 Tallinn
Tel: 627 6425
E-post: LR@loominguraamatukogu.ee

Trükkinud Pakett

ISSN 1406-0515
ISBN 978-9916-616-59-8 (trükis)
ISBN 978-9916-616-60-4 (epub)

Eessõna

Mul on põhjust aimata, et enamikul sakslastest, kes sõduriseisusse ei kuulu, pole selget aimu, kuidas käib ohvitseri vangistamine, ettenähtud kohta toimetamine ja tema sealviibimine. Mu poeg on üles kirjutanud truu ja ilustamata jutustuse enda ja oma õnnetuskaaslaste seiklustest, ja ma oletan, et paljud lugejad tahaksid sellest teada saada. Võib-olla on ta vahepeal liialt üksikasjalik, võib-olla on mõni tema otsus ka ühekülgne või ebaküps, aga kuna selles kõiges kõnelevad tema süda ja mõistus, siis ei tahtnud ma midagi muuta.

Teine põhjus, mis sunnib mind neid lehti trükki andma, on noore mehe soov kõiki oma heategijaid südamest ja avalikult tänada. Selle tänuga liitub liigutatult ka tema isa.

*Königsberg, 9. mai 1815
August von Kotzebue*

Esimene peatükk

Minu vangistamine

Asusin härra krahv Wittgensteini¹ korpusega Polotski all. See oli vkj 10. augustil 1812, kui kindral Vlastovi² juhitud avangard võttis positsioonid sisse Polotskist pooleteist miili kaugusel Belo linnakese juures. Olin ainuke avangardi juures viibiv kindralstaabi ohvitser, kuna mu vend³ oli parasjagu haige. Kolmveerand miili kaugusel meie vasakust tiivast asus mets, mida oli vaja rekognostseerida, kuna see ulatus Polotski ümbruskonnast kaugemale, kus asus vaenlane. Kahjuks sain ma liiga hilja teada, et see mets varjas ka üht väga head ühendusteed.

Meil oli just olnud kokkupõrge, kõik olid veel väsinud, kogu korpus puhkas ja nõnda otsustasin uurida metsa täiesti üksi nii kaugemale kui võimalik. Ratsutasin aeglaselt metsa poole. Kui ma lähemale jõudsin, leidsin ühe päris hea tee, mis näis muutuvat üha paremaks, aga ma ei märganud ühtegi värsket kabja- või vankrirattajälge. Sellest julgustatuna sõandasin aeglaselt edasi liikuda ning avastasin peagi küla. See asus omamoodi orus, nii et sellest oli väga hea ülevaade. Kuna ma kedagi ei märganud ega tahtnud ka asja pooleli jättes tagasi pöörduda, ratsutasin külasse sisse, peatusin esimese maja juures ning pidin päris kaua täiest kõrist karjuma, kuni ilmus üks talumees, kes küsimusele, kas külas on prantslasi, vastas, et veel pole ta ühtegi näinud. Pidin seda uskuma, kuna see sell kandis ikka veel kehva kuube ja ma kuulsin õuelt hanede kaagatusi; neid poleks saanud seal olla, kui prantslased

1 Krahv (1834. aastast vürst) Ludwig Adolf Peter zu Sayn-Wittgenstein (*Пётр Христианович Витгенштейн*, 1768–1834), saksa päritolu Vene sõjaväelane, kindralfeldmarssal. 1812. aasta sõjas juhtis I jalaväekorpust ning kaitses taganemise käigus Peterburi suunda, mille eest pälvis Peterburi Päästja hüüdnime. Pärast Mihhail Kutuzovi surma 1813. aasta aprillis ja mais Vene vägede ülemjuhataja Napoleoni-vastasel sõjakäigul. Teemantidega Püha Andreas Esmakutsutu, teemantidega Püha Aleksander Nevski ning Püha Georgi II, III ja IV järgu ordenite ning teemantide ja loorberitega kuldmõõga kavaler (viimane neist Leipzigi lahingu eest). – *Siin ja edaspidi tõlkija märkused, kui ei ole märgitud teisiti.*

2 Jegor Vlastov (*Егор Иванович Властов*, 1769–1837), Vene sõjaväelane, kindralleitnant. Osales Vene-Rootsi (1788–1790 ning 1808–1809) ja Vene-Poola (1792) sõjas ning Poola ülestõusu mahasurumisel 1794, lisaks Pultuski, Preussisch-Eylau, Heilsbergi, Karstula, Polotski, Berezina, Dresdeni, Leipzigi ning 1814. aastal reas lahingutes Prantsusmaal. Püha Anna I järgu, Püha Vladimiri II järgu, Püha Georgi III järgu ordenite ning teemantidega kuldmõõga kavaler.

3 Wilhelm Friedrich von Kotzebue (1785–1812), Austria kindralstaabi kapten ja Vene alampolkovnik, Aleksander I tiibadjutant. August von Kotzebue vanim poeg. Vt väljaandja järelsõna raamatu lõpus.

oleksid seal elutsenud. Inimestele, kes on pikkadel marssidel kohanud vaid tühju, purustatud külasid ning mitte ühtegi inimjälge, pakub isegi koerte haukumine kirjeldamatut heameelt.

Kuulasin talumehe üle ja sain muu hulgas teada ka seda, et siit läheb väga hea tee Polotskisse, mis poole miili pärast ühineb suure teega, mida mööda olime kolme päeva eest taganenud. Otsustasin jalamaid sinna ratsutada ja ümbruse üles tähendada, siis tagasi pöörata, ette kanda ning soovitada kindralil küla hõivata. Mõtlesin, et see kaitseks meie vasakut tiiba rünnaku eest, mis, nagu hiljem kuulsin, oligi olnud meie vaenlase kavatsus, ning teiseks asus küla, niipalju kui mäletasin, juba vaenlase eelpostide selja taga, ning arvasin, et neist saaks seega märkamatuult mööda minna. Need oli kaunid kavatsused, mis mind joonistades haarasid, ning ma uskusin, et kui need teoks teha, saan kindlasti ka väerika tasu.

Aga vaevalt olin oma joonistusega valmis, kui sealtsamast külast kihutas äkitselt minu suunas umbes kakskümmend vaenlase ratsanikku. Olen nii mitmeski tulises lahingus kaasa teinud, aga miski pole mu juukseid nii püsti ajanud kui too silmapilk. Samas märkasin ma siiski, et need on ulaanid, ning järeldasin nende korrapäratust ratsutamisest, et nende seas pole ühtegi ohvitseri. Oleks olnud rumalus kahekümne ulaani vastu võidelda, säärasele kambale alla anda ma aga samuti ei tahtnud. Niisiis andsin oma kronule kannuseid ja põgenesin. Muidugi olid jälitajad mu tagasitee tõkestanud, ma pidin ettepoole, otse vaenlase poolele kihutama; aga ma lootsin kas väikese ime läbi pääseda või vähemalt sattuda mõne tugeva piketi otsa, kelle ohvitser mind jõhkrast kohtlemisest päästaks.

Vaevalt olin ma ümber pööranud, kui kõlas mitu lasku, millest üks riivas mu hobuse kõhtu. Too oli nagunii kiirem kui vaenlase hobused, haavata saamise tõttu läks ta täiesti tuliseks ning alustas sellist galoppi, et mu jälitajad jäid peagi kaugele maha. Muidugi pidin ma kartma, et nad on veelgi vihasemad, kui mulle siiski järele jõuavad, ning püüavad mind seepärast veelgi kiiremini kätte saada. Kui mets poleks nii tihe olnud, oleksin ehk pääsenud, aga kes on näinud Vene tiheda kasvuga metsi, mis on lisaks täis mahalangenud puid, see teab, et need on nagu müür. Võib-olla oleksin pidanud oma hobusel minna laskma ja end ära peitma, riskima surnuks nälgimisega või sellega, et esimene leidja mind maha laseb, aga silmapilgud, millest sõltub inimese saatus, on

harva need, kus ta on täielikult oma mõistuse peremees. Tormasin pool veerandtundi edasi ega märganud enda ees ikka veel ühtegi vaenlast. Lõpuks muutus mets hõredamaks, tee tegi käänaku ja äkitselt pörkasin ma nii-öelda ninapidi kokku baierlaste piketiga. Ma tõesti ei tea, kes meist oli sel silmapilgul rohkem ehmunud, kuna vaatamata mu tikitud mundrile ja habemeta lõuale haarasid kõik relvade järele ja hüüdsid: „Kasakad! Kasakad!“ Nad ei võinud ju teada, kas mulle järgneb terve parv kasakaid või mitte. Mu hobusel haarati suistest, täägid suunati minu poole ja mina kogelesin raske sõna: „*Pardon!*“

Kapten, kes seda vahiposti käsutas, lähenes mulle väga sõbralikult sõnadega: „Seltsimees, teie õnnetus kurvastab mind. Kui see teid trööstib, siis olete ausate sõjameeste kätte langenud, niisiis löögem selle kinnituseks käed; teil ei kõverdata juuksekarvagi.“

See ootamatu väljendus, mida saatis käepigistus, võttis minult küll hirmu, aga kogu mu ebaõnn paistis seda selgemalt. Veel polnud keegi meenutanud mulle mu mõõka. Võtsin selle ise maha – see oli üks mu elu kibedamaid minuteid – ja suutsin seda üle andes peaaegu nuuksudes vaevu öelda vaid: „Härra kapten, olen seda kandnud seitse aastat ja see on esimene kord...“ – selle koha peal mu hääl katkes. „Sellisele õnnetusele vannuks igäüks alla,“ vastas mulle see tubli mees, „ning mõõka sel kombel kaotada ei ole häbiasi. Kui see oleks minu võimuses, jätaaksin selle teile alles.“

Tahtsin seda ausameelset meest tänada, aga ei suutnud. Tema õilis käitumine puudutas mind sügavalt ja ma olen õnnelik, et saan teda nüüd avalikult tänada. Loodan, et ta mäletab mind veel. Jätsin oma hea pikksilma talle mälestuseks.⁴

Mulle järele sõitnud ratsanikest polnud enam midagi kuulda. Nad olid tagasi pöörates ilmselt arvestanud, et ma vangistusest ei pääse. Allohvitser koos kahe mehega pidid mind nüüd peakorterisse saatma. Surusin kaptenil veel kord kätt, heitsin viimase kurva pilgu oma veritsevale hobusele ja lasin end minema viia.

Neile, kes on sõdureid juhtinud, on haavav äkitselt lihtsõdurite käsu all olla. Kui ma, pilk maapinnale naelutatud, oma esimesele juhile

4 Kahju, et autor selle mehe nime üles ei tähendanud või oma mällu ei kirjutanud. Tänu jumalale leiab lugeja neilt lehekülgedelt veel korduvalt, et vaene vangistatu sattus kokku väga õilsate inimestega, aga kahjuks ei mäleta ta pea kunagi nende nimesid! – *Väljaandja*.

järgnesin ning mõttesse vajunult arvatavasti veidi kõrvale kaldusin, kõlas kohe tagant järsk: „Jäädagu keskele!“ See käis mul hingest läbi.

Tubli veerandtunni pärast jõudsimel teise vahipostini, mille juures oli kaks ohvitseri. Vanem neist käskis mul kohe kõik paberid ära anda. Õnneks ei olnud mul kaasas midagi olulist peale väikese Polotski ümbruse üldkaardi, mille ma ära andsin. Härrad ei tahtnud mu sõnu uskuda ning kinnitasid, et peakorteris otsitakse mind väga rangelt läbi ja seetõttu pole valetamisest abi. Muutusin tundlikuks. „Kui te minu sõnu ei usu,“ ütlesin ma, „siis otsige mu munder läbi.“ Tegin kohe liigutuse, nagu tahaksin selle seljast võtta. Niikaugele ei lasknud nad olukorral siiski minna ning kinnitasid väga viisakalt, et nad täidavad vaid oma kohust.

Teised sõdurid olid juba valmis mind edasi viima. Oli õnn, et paks mets meile varju heitis, kuna kuumus oli nii kõrvetav, et mina, kes ma polnud jala käimisega harjunud, uskusin, et kukun kurnatusest kokku. Allohvitser märkas mu nõrkust ja küsis, kas ma sooviksin puhata, kuna tal oleval kästul mind säästvalt kohelda. See pakumine oli väga teretulnud. Mu keel igatses vett, aga seda me ei leidnud. Allohvitseril oli vaid veidi viina, mida ta kohe minuga ausalt jagas. Kuna mul oli veel veidi raha, tahtsin talle lonksu eest maksta, aga seda pani see tubli mees pahaks ja arvas, et selliseid asju tehakse seltsimehe heaks tasu ootamata, ja ka teda võib iga päev sama saatus tabada ja siis tasub talle Jumal. Kirjutasin liigutatult talle venekeelse sedeli, kus kirjeldasin mõne sõnaga tema sõbrateeneid ning kiitsin teda kõigile neile, kelle kätte ta võiks langeda. Kes ise hädas olles vaese vangiga paari tilka viina jagab, teeb kindlasti rohkem kui rikas, kes sajalisi vaestekassasse paneb.

Kui olime kosunud, liikusime edasi ning jõudsimel poole tunni pärast Polotskist veerandtunni tee kaugusel asuvasse väikesesse laagrisse. Olin selle alles kolme päeva eest meie üksustega hõivanud. Ühel väikesel künkal seisis katusega kaitstud pühapilt, selle juures oli mu kindral laagris olnud ja just sealsamas oli nüüd laagris kolonel, auväärne hallpea, kes istus laua taga ning kirjutas usinasti. Kui talle minust ette kanti, tõusis ta püsti, küsis mu auastet ja nime, üllatus veidi, kui kuulis nime Kotzebue, pöördus aga väga sõbralikult minu poole ja lubas mulle head kohtlemist. Ma kiitsin senist. Ta raputas mul siiralt kätt ja andis mu üle adjutantile, kes pidi mind kindrali juurde viima. Mind liigutas

sügavalt see saksa sõdalastele omane õrn säästmine; mu märjad silmad ütlesid raugale seda, mida mu keel ei suutnud väljendada.

Meie tee viis üle lahinguvälja, kus mõni päev tagasi nii mõnigi mu vapper kaasmaalane oli surma saanud ja mu vapra venna alt oli kloostri ründamisel hobune surnuks lastud, ning pärast lahingut leiti tema mantlist kolm kuuli. Purustatud püssid, piigid ja ranitsad lebasid veel maas, nende vahel ka haavatud, kes abi järele ägisesid ning keda nende suure hulga tõttu polnud minema toimetatud. Matmise peale polnud üldse võimalik mõelda.

Kõigepealt märkasin üht õnnetut venelast, kellest ma väga lähedalt mööda pidin minema. Suurtükikuul oli ta jala sel kombel purustanud, et pääsemine polnud võimalik. Ta näis rahulikult surma ootavat. Ta oli pooleldi istudes, pea kivile toetatud, näo lähedalasuva kiriku poole pööranud ja näis olevat palvetesse süüvinud. Vaid Vene munder suutis ta sellest äratada. Ta kinnitas teatud heameelega silmad minule ja ütles murtud häälel: „Jumal tänatud, et näen enne lõppu veel üht venelast! Te olete küll vangistatud, aga siiski õnnelikum kui mina... mitte sellepärast, et teil on üks jalg rohkem... te näete veel enda omasid... Oh jumal, mul on naine ja lapsed! Tahaksin neid veel kordki näha! Meelsasti annaksin selle eest oma teisegi jala!“ – Kaua ei suutnud ma seda vaatepilti kannatada. Ulatasin talle käe, meenutasin vene vana-sõna „Isamaa eest surra on püha asi“ ja lahkusin.

Pöördusin hiljem selle õnnetu pärast peakirurgi poole, sain aga kinnituse, et pääsemine pole võimalik ning kui teda minema toimetamiseks vähegi liigutada, järgneks otsemaid surm. Ka mind saatev adjutant oli väga liigutatud ning me läksime tummalt kõrvuti kuni kindrali majani, mis asus linnast umbes tuhande sammu kaugusel. See oli seesama maja, kuhu krahv Wittgenstein oli mõne päeva eest oma peakorteriga üles löönud. Seda polnud võimalik enam äragi tunda, kuna viimane lahing algas rünnakuga, kus arvuka suurtükiväe äkilised kogupaugud olid suunatud just peakorterile, mis läbi seinad, katus ja aknad lasti ühe silmapilguga sõelapõhjaks. Õnneks oli krahv vaevalt veerand tundi varem minema ratsutanud, et parem tiib üle vaadata. Selles auklikus majas võttis mind vastu Baieri kindral, esitas mulle mõne küsimuse ja saatis mind siis linna kindral Wrede juurde.

Olin Polotskit varem tundnud kui päris linna, kuid nüüd oli see väga muutunud. Kõik majad olid nagu laskepesad, pea iga tänav oli

barrikadeeritud ja kaunis jalutuskoht muudetud reduudiks. Rahu-meelsete, oma tööga tegelevate elanike asemel võis näha vaid puhkavaid ohvitseri ning näljaseid sõdureid. Hospitalid kubisesid haavatutest ja surnutest; õhk oli nii rikutud, et tuli nina kinni hoida.

Tee viis üle turuplatsi, mis oli muidu alati täis juute, nüüd aga prantslasi. Minu ilmumine äratas uudishimu; paljud, kes lõhnasid juba kolme sammu kauguselt viina järele, keksisid kohale, tahtsid mind sisse piirata ning mulle oma tuntud jutukust tõestada, kui adjutant sõnadega „siin elab kindral Wrede“ igasugusele vestlusele lõpu tegi.

Astusime majja ja leidsime esimeses toas eest ühe väga elegant-selt riietatud, läbi ja lõhki parfümeeritud sekretäri, kes pakkus mulle viisakalt näputäie nuuskutubakat. Palusin selle asemel klaasi vett. „Ah, Monsieur, vous n'avez qu'à commander, vous en aurez avec du vin.“⁵ Tõepoolest kosutas ta mind joogiga. Nüüd tahtis ta ka oma uudishimu rahuldada, kuid üks avanes ja ilmus kindral Wrede. Tema tervitus oli küll viisakas, aga väga tõsine ning tema pilk väga uuriv, nagu märkaks ta minu juures midagi kahtlast.

„Ma viin teid ise juhtiva kindrali St. Cyri⁶ juurde,“ olid tema esimesed sõnad, kui ta kübara ja mõõga järele haaras. Seekord tehti meile tänaval aupaklikult ruumi ning kõik *bon mot*⁷ summutati.

Kindral St. Cyr elas jesuiitide kloostri, ilusas hoones, mida ma samuti varasemast tundsin. Jõudsime peagi kloostri hämarate käikudeni, kus mungad vaimudena ringi hiilisid. Kindral St. Cyr tervitas mind väga sõbralikult ja tema esimene küsimus oli: „*J'espère que vous n'avez pas été maltraité par mes troupes?*“ (Ma loodan, et minu üksused ei kohelnud teid halvasti!) Kinnitasin vastupidist ja jutustasin tänulikult, kuidas mul oli läinud. Alles nüüd tõstis kindral Wrede häält ja lasi järgnevat kuulda: „Ma tean, et teid ei otsitud läbi. Te panete nüüd kõik oma paberid siia laua peale.“

„Peale väikese kaardi,“ vastasin ma, „mille ma juba teisel postil ohvitserile andsin, polnud mul midagi kaasas.“ Kohe saadeti adjutant

5 Ah, härra, teil pruugib vaid tellida ja teile tuuakse seda koos veiniga. – Siin ja edaspidi kõik joonealused tõlked prantsuse keelest.

6 Markii Laurent de Gouvion Saint-Cyr (1764–1830), Prantsuse marssal, sõja- ja mere-minister. Sõjaväeteenistuses aastast 1792, osales paljudes sõdades ja lahingutes. Juhtis 1812 Venemaa-sõjakäigul VI korpust, osales I ja II Polotski lahingus, sai mõlemas haavata, teisel korral raskelt. Prantsusmaa sõjaminister 1815 ja 1817–1819.

7 Teravmeelsused.

välja, et kaart ära tuua. „Mõelge sellele,“ jätkas kindral Wrede, „et teid otsitakse läbi.“ See kõneviis torkas mulle kõrva, ma olin tundlik ja tegin liigutuse, mille jätkamisest oli mind teisel vahipostil nii suuremeelselt säästetud, nimelt tahtsin mundri seljast võtta, ning kui sellest ei peaks piisama, end täielikult lahti riietada. Aga kindral St. Cyr, kes on nii kõrgelt haritud mees kui ka tark väejuht, selgitas, et minu sõnast piisab, ning lisas, et juhtunud samas vabandada: selline uurimine toimub vaid seetõttu, et äkilisest õnnetusest veel uimastatud vang ei mäleta kohe, mis tal kaasas on, ning seetõttu on hea, kui ta pärast toibumist taskud veel kord läbi vaatab. Arvukatele küsimustele, mis nüüd järgnesid, vastasin ma nii lakooniliselt kui võimalik, et mitte reeta seda vähestki, mida teadsin.

Mind haaras kummaline tunne, kui nägin kindrali adjutantide hulgas noort Massenat, kuulsa marssali poega⁸. Olime nimelt paar tundi enne viimast lahingut eelpostide juures tutvunud ning jaganud vennalikult pudelit veini. Kuna sellistel kokkusaamistel räägiti vaid sõjasündmustest ning ka võimalusest vangi langeda, olime me teineteisele vastastikku abi lubanud ning kumbki oli teisele oma aadressi andnud. Kohe seejärel hüüdsid sarved, igaüks tõttas oma postile ning verine lahing algas. Kõik see tuli mulle meelde alles siis, kui ma teda äkitselt märkasin. Embasime teineteist kindrali juuresolekul, kes tegi suured silmad, kuni selgitasime põhjust.

Kindral St. Cyr lubas mul väga lahkelt kirjutada avatud kiri oma-tele, küsis mu isa asukoha järele ning naeris, kui ma ütlesin: „Minu isa seisab veel vaid ühe jalaga Venemaal, teise on ta juba õhku tõstnud, et see vajadusel Inglismaal maha panna.“ – „*Monsieur votre père a raison de prendre ses précautions,*“ (Teie härra isa teeb õigesti, kui ettevaatusabinõud tarvitusele võtab) oli tema vastus, „*mais notre Empereur est bon.*“ (Aga meie keiser on hea.) Seejärel pöördus ta Massena poole ja ütles: „*Vous aurez soin que notre prisonnier soit bien logé et surtout qu’il ne meure pas de faim.*“ (Teie hoolitsete selle eest, et meie vang saaks hea öömaja, ning eelkõige, et ta nälga ei sureks.) Viimane meenutus oli väga tark, kuna kõik härrad nägid minu meelest välja nii, nagu oleksid nad juba nädalaid nälginud. Oletuse paikapidamist kinnitati mulle peagi.

8 Prantsusmaa marssali André Masséna (1758–1817) poeg Jacques Prosper Masséna (1793–1821), kes päris isalt Esslingi printsi tiitli.